

MİLLÎ MÜCADELE'DE VE CUMHURİYETİN İLK DÖNEMİNDE PROPOGANDA VE TANITIM ÇALIŞMALARI

Yrd. Doç. Dr. Fahri SAKAL*

ÖZET

Osmanlı Devletinin, dağılma döneminde, bu süreci hızlandırmak ve topraklarını paylaşmak için Batı ülkelerinde yapılan faaliyetlerden biri de Osmanlı Devletinin aleyhinde yapılan propagandalardır. Bu dönemde çok güçlü bir anti -Türk kampanya ve iftiralar batı basınına hakim durumdaydı. Bunun karşısında çok güçlü tanıtım ve propaganda ile durulabileceğini gören Millî Mücadeleci kadro ve Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), Anadolu Ajansı, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı ve din adamları gibi propaganda kabiliyeti bulunan her çeşit kişi ve kurumu harekete geçirdi. Propaganda ve tanıtım, Atatürk'e göre ordudan daha önemliydi

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Propaganda, Batı Basını, Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa.

* Ondokuzmayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ABSTRACT

The European Powers acted in different ways to bring about the end of the Ottoman Empire in order to get a portion. Propaganda was an important part of this campaign aimed at dismembering the empire. Therefore, the western media covered frequently strong comments degrading the Turkish Administration. Faced with this, the leader of the national movement Mustafa Kemal Paşa took some measures through Anatolian Agency, the Directorate General of Press and Information with regard to media, and the Directorate of the Religious Affairs as well as persons with special abilities on propaganda to publicize the aims and program of the government in Ankara. According to Atatürk, propaganda activity was much more important than the military activity.

Key Words

Ottoman Empire, Propaganda, Western Media, National Movement, Mustafa Kemal Pasha.

Millî Mücadele'nin başlangıç döneminde ve bütün safhalarında Türkiye'nin içinde bulunduğu yalnızlık halini ve tanıtıma olan ihtiyacını bugün herkes bilmektedir. Dışarıda Şark Meselesi'ni kendi çıkarları doğrultusunda çözmeyi düşünen ve bu sebepten dolayı yıllardan beri yapageldikleri Türkiye'nin taksimi plânlarının sonuncusu olan Sevr Anlaşması'nı uygulamayı isteyenler ve bazı azınlıkların Batı ülkelerindeki lobi çalışmaları, içeride kimi İngiliz muhibbi, kimi saltanat veya hilâfet yanlısı, kimi de şahsî çıkarları doğrultusunda çetecilik yapan kişi ve gruplar vardı. Din, mezhep ve etnik farklılık esası üzerine bölücü ve kışkırtıcı faaliyetler, mesela misyoner okullarının çalışmaları, sözde bilimsel faaliyetler, yalan haberler ve her türlü anti-Türk kampanyalar hızla devam ediyordu.

Bütün bunlardan dolayı, Millî Mücadele esnasında ve cumhuriyetin ilk yıllarında halkın gönlünün alınıp idareye desteğinin artırılması için "tenvir ve irşadi" elzem görüldüğünden, bu konuda bir çok çalışmalar yapıldığı biliniyor. Başlangıçta bu çalışmaları Ankara'ya destek için yapan Millî Mücadeleciler daha sonra, inkılapları ve cumhuriyeti yerleştirmeyi de düşünmüşlerdi. Ancak bazı icraatları görünce bu kadarla yetinmek istemediklerini, Türkiye halkını çağdaş(muasır) ve medenî bir seviyeye getirmeyi de gaye edindiklerini anlıyoruz. Halkın "Tenvir ve İrşadiyla" bir taraftan vatan müdafaası için seferber olması sağlanırken, diğer taraftan da ümmet kimliğinden yeni bir Türk kimliğine kavuşturulması ve bütün bunların hem içeride, hem de dışarıda çağdaş bir tanıtım ve propaganda atağı ile başarılacağı düşünülüyor. Bellidir.

Osmanlı'nın zayıflamasıyla birlikte, dışarıdan Batılı çevrelerin desteği ve içeriden –özellikle-patrikhanenin çalışmalarıyla Hristiyan tebaada ayrılık fikirlerinin güçlendiğini ve uygun zamanları buldukça da bir bir imparatorluktan ayrıldıklarını biliyoruz. Ancak bu başlangıçta sadece Hristiyanlara münhasır bir akım sanılırken, daha sonra Müslüman tebaayı da etkilemiş, hatta Arnavut ve Arap gibi halklardan başka doğrudan Türklere de sirayet eden bir propaganda fırtınasına dönüşmüştür. Tabii Türkler devletten ayrılmayı değil, çöküşü durdurmaya hedef alıyorlar, bunun için partiler ve gruplar halinde teşkilatlanıyorlardı. Subaylar arasında İttihatçı-İtilâfçı

v.s. parti kavgaları yapıldığı yetmiyormuş gibi bir de alaylı-mektepli husu-meti adeta millî birlik ülküsünü dinamitliyordu. O yılların basınında bazı aydınların ve Atatürk'ün bu "datı'l-fırka" felaketini hüznünlü ifadelerle an-lattıklarını biliyoruz¹.

Aynı problem Millî Mücadele döneminde artarak, karşımızda aşılması zor bir engel haline gelmiştir. İkinci bir İttihatçı maceraperestliği ve Ana-dolu'nun da elden çıkmasına müncer olacak bir hareket olarak gösterilme-ye çalışılan Millî Mücadele'ye, hem İtilâfçılar, hem de İstanbul'daki diğer bazı çevreler karşı çıkıyordu. I. Dünya Harbi bitmiş, İttihatçılar kaçakları oynuyor, hepsi canını koruma derdine düşmüş... Bu ortamda Hınçak ve Taşnak Partilerinin mensupları başta olmak üzere "*Ermeni Tazıları*"* öy-le bir Türk avına çıkmışlardı ki, Türk politikacıları tehditler alıyor, takib ediliyor ve öldürülüyorlardı. Üstelik katiller korunuyor, İngiliz askerî sav-cıları suçluların beraatını isteyebiliyorlardı². O dönemin süper gücü olan İngiltere, propaganda teşkilâtlarına, "*Bizim Orta Doğu politikamız Türk düşmanlığı üzerine kurulmuştur. Türk'ün itibarını yükseltip, Ermeni'nin kredisini düşürecek hiçbir şeye izin vermeyin*" diye talimat verebiliyordu³. Bütün bunlar bizim şiddetli bir karşı propaganda hareketine ihtiyacımız ol-duğunu göstermekte idi.

Ayrıca gerek hilâfet, gerekse diğer dinî-tarihî kurum ve zihniyetlerin kaldırılması sebeplerini halka iyi anlatmak, asırların verdiği alışkanlık ve

1 Fahri Sakal, "Ağaoğlu Ahmed'in Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Harpleri Esnasında Kaleme Aldığı Birlik Beraberlik Yazıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, S.33, s.699 vd: Burada Atatürk'ün, Trablusgarp'tan Türkiye'deki bir arkadaşına yazdığı mektupta, millî birlik içinde olmayışımız yüzünden "koca Osmanlı Devletinin" yıkılmasına sebep olacağımızı bir kahin gibi önceden gördüğünü okuyoruz. Ayrıca bak. İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İst.,1965, s.1871-1872.

* Mütareke döneminde İttihat ve Terakki mensupları ile bazı sivil ve asker şahıslar "Ermenilere ve İngiliz savaş esirlerine karşı insanlık suçu işlemek" gibi bir isnat ile karşılaşmışlar ve bunların içinden yakalananlar bilindiği gibi Malta'ya sürülmüşlerdi. Malta'dan serbest bırakılınca bazıları yurda dönmüş, bir kısmı ise Avrupa ülkelerine yayılmışlardı. İşte bu kişilerin peşine düşen Ermenilere Türk aydınları tarafından bu "tazi" yakıştırmaları yapılmış, bilindiği üzere Sait Halim, Talat ve Cemal Paşalar bu süreçte katledilmişlerdir.

2 Azerî bakanlardan Behbut Han Cevanşir'in öldürülmesi, tam bir Türk düşmanlığı örneğidir. Ka-til, İngiliz işgal kuvvetleri askerî savcısı tarafından haklı bulunmuş, katilin beraatını bizzat savcı iste-miştir. Bakz.Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, Ankara 1999, s.37.

kutsallık inancından dolayı halkın bu kurumlara bağlılığını birilerinin istismar etmesini de önlemek gerekiyordu. Millî Mücadele' de bundan dolayı bir fetvalar savaşının yapıldığını kamuoyumuz bilmektedir.

Millî Mücadeleciler hem haklı davalarını Türk ve dünya kamuoyuna doğru olarak duyurup destek almak için, hem de Türk halkını millî bir kimlik etrafında birleştirmek gayesiyle bir dizi tedbirler ittihaz etmişlerdir. Bunları şu şekil maddeler halinde sınıflandırabiliriz:

- 1-Halkın dinî-manevî duygularına hitap edilmiştir. (Fetva ve vaazlar).
- 2-Aydınlardan ve din adamlarından oluşan tenvir ve irşat heyetleri ile millî dava halka anlatılmaya çalışılmıştır.
- 3-Basın-yayın faaliyetleri ile tanıtım yapılmıştır.
- 4-Propaganda amaçlı faaliyetlere önem verilmiştir.
- 5-Millî kimliği belirleyen unsurlardan dil, din, tarih, musiki gibi değerler de kendilerince, işlenerek yeni bir halk "yaratmaya" çalışılmıştır.

Halkın Dini Duygularından İstifade

Bu kadar tanıtım ve kendini kabul ettirme problemi içinde bulunan Ankara yukarıda anlatılan tedbirleri bir bir uygulamaya koymuştur. Bunların içinde en fazla halkın dinî duygularına hitap etmekle başarılı olacaklarını düşünmüşlerdir. İstanbul hükümetlerinin Dürrizâde fetvalarına karşılık, Rıfat Börekçi ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde 160 civarında müftü Millî Mücadele' den yana fetvalarla halkı din ve devlet yolunda birleştirmeye çalıştıkları biliniyor.⁴

3 Bakz. Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, TTK Bas. Ankara 1984, s.47. Burada bir İngiliz itirafı: "Türkün başı felaketten kurtulmayan, asil bir insan olduğu itikadını öldürmek çok güç olmuştur." Sir Mark Sykes ve A. Toynbee'nin dünya kamuoyunda "anti-Türk" anlayışı güçlendirmeye yönelik fikirleri için ayrıca bak. K.Tuncer Çağlayan, "*Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere*" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XV, Temmuz 1999, S.44, sayfa, 516-517.

4 Bu konuda geniş bir bibliyografya oluşmuş durumdadır. Son yapılan bazı araştırmalar: Bayram Sakallı, "Millî Mücadele'de Ankara'da Yayınlanan Fetvanın Millî Birlik ve Beraberliği Sağlamadaki Önemi", **Türk Kültürü Araştırmaları**, C.XXV/2; aynı yazar, **Ankara ve Çevresindeki Millî Faaliyetler**, Ank.1988; aynı yazar **Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi**, İst.1997, s.309-321; Ali Sarkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları I**, Ankara 1995; Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.53.

Ağaoğlu Ahmet daha cumhuriyet idaresinin kurulmasından önce din adamlarının halkı eğitmesi gerektiğini anlatan bir yazı kaleme almış ve Batıda ruhanilerin hiç boş durmadan insanlara her türlü yardımı yaptıklarını ifade etmiştir⁵. Malta'da sürgünde iken yazdığı Üç Medeniyet'de de hutbeler, mev'izeler, mevlid ve ilâhîlerin halkın anlayacağı bir Türkçe ile yazılması ve okunması durumunda tam bir huşu ve vecd hali ile dinleneceğini ve ahalinin eğitilmesinde çok tesirli olacağını ifade etmiştir.⁶

Ankara'da TBMM hükûmetiyle başlayan ve cumhuriyetle devam eden dönemde de din adamlarından bu doğrultuda faaliyet ve hizmetler beklenmekte idi. Diyanet İşleri Reisi Rifat imzasıyla müftülere gönderilen yazılarda vaizlerin dinî, içtimaî, sa'yî, ahlakî, ticarî, sınaî, zirâî v.s. sahalarda halkı sade bir dille aydınlatmaları, bunu yapamayacakların başkanlığa bildirilmesi ve her ay verilecek vaaz konularının vukuat cetvelleriyle bildirilmesi istenmiştir⁷. Buradan anlaşılıyor ki, Ankara, hutbeleri bir millî dava propaganda aracı olarak kullanıyordu. Ancak bu aracı sadece Ankara'nın kullanmadığını, başkalarının da bu işi düşündükleri bellidir. Mesela Yunanistan'da bulunan bazı kişilerin, Türkiye'deki hocalara gönderdikleri yazılarda, hükûmetin din aleyhinde tedbirler aldığı, bu konuda hocaların âhaliyi ikaz etmesi gerektiği gibi iddialarda buldukları ve bu görüşlerin etkisiyle hareket eden bazı hocaların camilerde vaaz esnasında yaptıkları telkinlerle "*Türkiye halitasında hainleri meydana çıkarmak için*" gayret ettikleri, bu sebepten Başkanlıkça tertip edilen hutbeler dışında vaaz verilmemesi bildirilmiştir.⁸ Bu bildirimlerle hutbelerde din adamlarının canlarının istedikleri gibi ve özellikle millî dava aleyhinde vaaz vermemesi için tedbirler alınmıştır: İdarenin istediği yolda yayın ve vaaz verilmesini sağlamak amacı ile mev'ize listeleri aylık olarak Ankara'ya isteniyor, talimat

5 A. Ağayef, "*Beyanname-i Meşihatpenahî*", *Tercüman-ı Hakikat*, nr.1143, 1 Şubat 1913; "*Türk Alemi*", *Şura*, S.16, Orenburg 1911, s. 498.

6 Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, İst. , 1920, s.110.

7 *BCA, Diyanet İşleri Başkanlığı Katalogu(DİBK)*, 051 V14/3.15.9.

8 Bu konuda Hariciye, Dahiliye vekâletleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 26.6.1929 ve 2.7.1929 tarihleri arasında bir dizi yazışmalar olmuştur. Bu yazışmalar Amerika'da yayınlanan Ermenice *Baykar*(?) gazetesinde 17 Mayıs 1929 tarihli bir habere dayanarak yapılmıştır. *BCA, DİBK*, 051 V41/9.78.1.

dışı vaaz verenler cezalandırılıyor ve istenilen türde vaaz ve hutbeleri içeren kitaplar yarışma yoluyla yazdırılıyordu⁹. Ayrıca emniyetçe araştırılmadan kimsenin imam ve vaizliğe tayin edilmediğini de biliyoruz.¹⁰ Zira, özellikle Millî Mücadele karşıtı olanların ve benzer sabıkahıların, -İslâmî bilgileri yeterli olsa bile- dinî hizmetlere alınamayacağını ifadeye gerek yoktur.

Bu noktada Atatürk ve arkadaşlarının din, insan ve toplum konularındaki fikirlerini hatırlatmak faydalı olur kanaatindeyiz. Onlara göre din lüzumlu bir müessesedir ve toplumda birlik ve mânevî kudret unsuru olarak görülmektedirler. Hatta Atatürk'e göre "*Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur.*"¹¹ Bir Batılıya göre "*İslâmiyetin, cumhuriyetin idealleriyle bağdaşabilen yanları iyi karşılanmakta, Kemalizm'in başarısını tehlikeye sokabilecek yanlarına ise şiddetle cephe alınmaktadır. Bunun dışında devletin din karşısında az çok tarafsız kaldığı söylenebilir*"¹². Gerçekten bu dönemde din, millî davaya hizmet edecek bir araç olarak düşünülüyordu. Hükûmet bu araçtan her fırsatta faydalanmıştır. Hutbelerde, millet ve cumhuriyetin selâmet ve saadetine dua edilmesi, Gazi Mustafa Kemal imzalı Bakanlar Kurulu Kararı ile (5.Mart1924) tarihli yazı ile istenmiştir¹³. Sovyet kaynaklarının iddialarına göre de Gazi, dinin ve hilâfetin birleştirici etkisini Batıya karşı kullanmayı düşünüyordu¹⁴. Bu doğrultuda bazı icraatlar da bilinmektedir. Türkistan ve Hindistanlı Müslümanların Türk Millî Mücadele'sine yardımını tabiatıyla unutmayan Atatürk, gerektiğinde onlarla dinî bağı güçlü tutmayı faydalı buluyordu. Bu anlayışın da etkisiyle Rusya'daki Müslüman Türklerin çektiği büyük kıtlıktan dolayı müftülükler ve vaizler yolu ile halkın dinî duygularına hitap edilerek, din kardeşlerimize gıda yardımının bir "*din emri*" olduğu bildiriliyordu.

9 BCA, DİBK, 051 V08/2.6.1. ve 051.4.30.18.

10 BCA, DİBK, 051 4.36.16.

11 Genelkurmay, Atatürkçülük (Üçüncü Kitap), M.E.Basımevi, İst., 1984, s.225.

12 Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.70 d.n.:84 (H.Allen, The Turkish Transformation, Chicago, 1935, s.175'den naklen.)

13 BCA, BKK, 030.18.1/9.15.13., DİBK 051. V08/2.4.7. ve DİBK 051.4.30.18.

14. Solmaz Rüstemoğlu, "M. Kemal Paşa ve Komünizm", Toplumsal Tarih 72, s.20.

Aynı gerekçelerle Şeyh Sunusi'ye yardım yapılıyor; ödenek birkaç defa da artırılarak Şeyh, başta Konya olmak üzere bazı şehirlerde ikamet ettiriliyordu (1920-1921)¹⁵. Benzer şekilde, Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı post-nişini Şeyh Hasan'ın Osmanlı Devletinin bekası ve meşrutiyet idaresinin yerleşmesi hususundaki irşat hizmetleri sebebiyle aylığa bağlandığını da biliyoruz(1921)¹⁶. Din ve tasavvuf erbabının devlete ve rejime hizmetleri ile ilgili hükûmetin beklentileri bunlardan ibaret değildir.

Atatürk'ün **Nutuk** adlı eseri, müftülükler aracılığı ile halka taksitle satılırken, her halde halkın dinî duygularından faydalanmayı düşünüyordardı. Bu konuda yazılmış olan tarihli bir yazıdan anladığımıza göre **Nutuk** satışından kazanılan paralar Tayyare Cemiyeti şubelerine yatırılıyordu.¹⁷ Arşivdeki belgelerden bu borcun taksitler halinde ödendiğini görmekteyiz.¹⁸ Tayyare Cemiyetine yardım için başka usuller de kullanılmaktaydı. Fitre ve zekatların toplanmasında müftülüklerin her türlü yardımı talep ediliyor, bunun yanı sıra, halkın bu yardımları yapmasını telkin için vaizlere talimatlar veriliyordu. (23 Şubat 1929)¹⁹ Ancak din adamlarının her zaman idarenin destekçisi olmadıklarını da görüyoruz. Meselâ bazı din adamları piyango aleyhindeki, İslâma göre kumar sayıldığı sözlerinden dolayı cezalandırılacaklarına dair uyarılmışlardır. (7 Ağustos 1928)²⁰

Bunlara ilâve olarak, müftülükler ve sair kurumların yardımıyla gerçekleştirilen işler hakkında birkaç kısa örnek daha verebiliriz:

Kurban derilerinin THK'ya verilmesi için halkın irşadı, bir görev olarak Diyanete verilmiştir.²¹

Gazi Mustafa Kemal'in heykellerinin ithal edilip dağıtımı ve satışını Tayyare Cemiyeti yapacak ve elde edilen kâr Cemiyete bırakılacaktır.²² Diyanetin görevleriyle hiç ilgisi bulunmayan bu icraata yönelik bilgiler bi-

15 BCA, DİBK, 051. V05/2.1.7; 030.18.1.1/3.30.1; 030.18.1.1/2.22.16.

16 BCA, BKKK, 030.18.1.1/2.29.10 ek 118-10.

17 BCA, DİBK, 051. V 41/9.77.1;

18 BCA, DİBK, 051. V 41/9.78.1.

19 BCA, DİBK, 051. V 41/9.78.1; 051/2.6.25.

20 BCA, DİBK, 051. 8.69.1; 051 V 08/2.7.4.

21 BCA, DİBK, 051. 4.30.27 ve . 051. 4.31.7.

22 BCA, DİBK, 051 V.08/2.6.30.

le 24 Nisan 1928 tarihli Diyanet İşleri Reisi Rifat imzalı yazıyla bütün müftülöklere bildirilmiştir.

Millî davaya yarayacak şekilde ihbarcılık yapanların ödüllendirileceği bile din adamları aracılığı ile halka duyuruluyordu (3 Temmuz 1923)²³.

Türk Dili Encümeni ve Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı yeni harflerin öğretilmesinde iş birliği yapmışlar ve hem Diyanet personeline, hem de diğer memurlara yeni alfabeyi okuma ve yazma kursları verilmiştir.²⁴

Türkçe Hutbeler ve Köylüye Din Dersleri adlı kitapların müftülöklerce yurda dağıtımı yapılmıştır.²⁵ Bu hutbe ve din dersleri, dinî olduğu kadar toplumsal ve millî gayeler de güdülerek yazılmışlardır.

Camilerde namaz kılarken, bütün cemaatin “*yeknesaklığı temin etmeleri için*” hep birlikte şapka giymelerine dair müftülöklere yazı da (14 Ocak 1926)²⁶ bu doğrultudaki politikalara örnek olarak verilebilir. Ancak bu son örneğin hem din-inanç hürriyeti, hem demokrasi ve insan hakları ve hem de millî birlik ve beraberlik harcı olması bakımından faydadan çok zarar getireceği önceden görülememiş, ancak sonra bu mahsur fark edildiğinden böyle bir düşünce fiiliyata dönüştürülmemiştir.

Anadolu Ajansı ve Matbuat Umum Müdürlüğü

Tanıtım, propaganda, haberleşme ve aydınlatma faaliyetleri denince ilk akla gelen kurumların başında ajanslar gelmektedir. Bunun için tarihimizdeki ajans çalışmalarına bir göz atmayı uygun görüyoruz.

Henüz TBMM kurulmadan, Ankara yönetiminin ilk başvurduğu tanıtım ve haberleşme teşkilâtı olarak Anadolu Ajansının kurulduğu biliniyor.²⁷ Çünkü o dönemde yurdun bir köşesinden diğerine haber iletmek şöyle dursun, bir kasabadan diğerine veya bir askerî birlikten diğerine ha-

23 BCA, DİBK, 051 030.18.1.1/7.24.4, ek 76-6.

24 BCA, DİBK, 051 V41.9.77.1.

25 BCA, DİBK, 051 V41.9.77.1. Atatürk, “*meccanî Devlet Kitabı*” bastırıp halka dağıtmayı ve bu yolla halkı eğitmeyi de düşünmüştü. T. Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları III*, s. 304-306.

26 BCA, DİBK, 051.13.115.5.

27 Hilmi Bengi, “Türkiye’de Haber Ajansçılığı ve Anadolu Ajansı”, *Yeni Türkiye Sayı: 23-24 Cumhuriyet Özel Sayısı IV*, s.2809.

ber ulaştırılması büyük problemlerle karşılaşarak güçlüklerle yapılabiliyordu. Ancak Anadolu Ajansı'na geçmeden, Türkiye'de ajansçılığın kısa bir tarihçesini vermek istiyoruz.

Haber ajansları konusu Osmanlılarda da zaman zaman gündeme gelmiş ve birkaç teşebbüs de yapılmıştı. Yabancı ajansların daima kendi millî çıkarlarını gözeterek çalışmaları görülünce 1911'de Osmanlılar bu işi ele alıp **Osmanlı Ajansı**'ni kurdular. Ancak bu ajans da istenen çalışmaları yapamamış, yabancı ajansların yerli uzantısı gibi çalışmak zorunda kalmıştır. I. Dünya Harbi esnasında bunların yerine **Millî Ajans** kurulmuş, maalesef onu da hükümet kapatmıştır. Meydanın boş kalması üzerine **Havas** ve **Reuter** Ajansları **Türkiye Havas Reuter Ajansı**'ni kurdular. Atatürk'ün, bu ajansın mandacı emeller doğrultusunda haberler yaymasından rahatsızlık duyduğunu biliyoruz.²⁸

Bu rahatsızlığı daha mütarekenin ilk günlerinde duyan başka birçok aydın vardı. Çünkü mütareke döneminde Avrupa'daki bir çok teşkilâtımız ya kapanmış veya bazı düşman unsurlarca rahat çalışamaz hale getirilmişti. Bu dönemde Almanya'da bulunan Ahmet İhsan Tokgöz evinin kapısına "*Türkiye İstihbarat Ajanlığı*" tabelâsını asarak Türkiye'yi temsile çalışmıştı.²⁹

Avrupa'dan ikinci desteğin Macar Turancılarından geldiğini görüyoruz. Macar aydınları Türk İstiklâl Harbi'nin lehinde kamuoyu oluşturmak için çalışıyorlardı. Onlara göre "*Avrupa basınının ısrarla sürdürdüğü tek yanlılık ve kasıtlı yanıltma politikası nedeniyle Turan halklarının bağımsız bir haber ajansına sahip olması*" acilen gerekliydi. Bunu gerçekleştirmek için Türk uzmanlardan da destek alarak **Turan Haber Ajansı**'ni Ağustos 1921'de kurdular.³⁰

Ancak bu kadarcık ajans çalışmalarıyla tanıtım ve haberleşme işlerinin yeterli olarak yapılamayacağı bilindiğinden 6 Nisan 1920'de **Anadolu**

28 K. Atatürk, **Nutuk**, c.I, MEB İst., 1981, s. 27.; K. Alemdar, **İletişim ve Tarih**, İmge Kitabevi Ankara 1996, s.60.

29 A. İhsan Tokgöz, "*Ağaoğlu Ahmed*" **Uyanış**, 25 Mayıs 1939.

30 Tarık Demirkan, **Macar Turancıları**, Tarih Vakfı Yay., İst.2000, s.49-50.

Ajansı (A.A.) kurulmuştur.³¹ Ajans faaliyetlerinin dışında matbuat çalışmalarına da gerek görüldüğünden iki ay sonra Sıddık Bey (Çorum), Hamdi Bey (Amasya) ve Mehmet Şükrü Bey (Karahisar-ı Sahip) lerin eleştirilerinin de etkisi ve Mustafa Necati'nin kanun teklifiyle İrşad Encümeni bir mazbata hazırlamış, sonunda **Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti** kurulmuştur (7 Haziran 1920).³² Müdürlük birçok işi büyük kıtlıklar içinde yapmaya çalışıyor, zaman zaman büyük idealizm ve fedakarlık örnekleri yaşıyordu.

Ajans işine paralel olarak yürütülen diğer bir çalışma da İrşat Encümeni'nin kurulması idi. TBMM yeni teşkilâtlanırken düşünülen komisyonlardan biri İrşat Encümeni olmuştur. Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendinin bir İrşat Encümeni kurulması için verdiği teklif doğrultusunda 27 Nisan 1920'de bu konu Mecliste tartışılmış, hatta bazı mebuslar bu işin önemine binaen İngilizler gibi bir İrşat Vekâleti kurulmasını önermişlerdi. Sonunda Encümen kuruldu ve Şeyh Servet (Bursa), Şeyh Seyfi (Kütahya), Abdülhalim Çelebi (Konya), Rıfat Bey (Konya), Halil Bey (Burdur), ve Hüseyin Mazlum Baba (Denizli)' dan oluşan üyeler çalışmaya başladılar. Bu zevata 10 Mayıs 1920'de yeni ilâveler yapıldı. Bunlar; Hafız İbrahim Bey (Isparta), Mesut Bey (Karahisar-ı Şarki), Sıddık Bey (Çorum), Emin Bey (Erzincan), Muhittin Baha Bey, Mehmet Şükrü Bey (Karahisar-ı Sahib) idiler. 13 Mayıs 1920'de İktisat Encümeni'nden Yunus Nadi Bey ve Mahmut Celal Bey de Encümene katıldılar.³³ Bu Encümen birçok yasayı hazırlamış, teşkilâtlanmaları plânlanmıştı. Ancak bir bakanlık kadar geniş teşkilâtı gerektirdiği için bu vazifeyi yeni kurulacak bir müesseseye bırakmayı veya İrşat Vekâletine döndürmeyi tartışmaya başladılar. İzmit Mebusu Hamdi ve Burdur mebusu İsmail Suphi'nin başını çektiği mebuslar

31 Ökte, "Propaganda Hizmetleri XVIII" BTTD, S.48, s.19-20; Korkmaz Alemdar, a.g.e., s. 59-62; Yücel Özkaya, "Millî Mücadelede Anadolu Ajansı'nın Kuruluşu'na Ait Bazı Belgeler" AAMD 1/2, s.587-602; aynı yazar "Millî Mücadelenin Başlangıcında Basın ve M. Kemal Paşa'nın Basında İlişkileri", AAMD 1/3, s.871-921.

32 TBMMZC d.I, c.I, s.333-356; c.II, s.114, 125-137,213-214; Ökte, aynı yazı I, II, III v.d. bölümler; Vedat Günyol, "Matbuat" İslam Ansiklopedisi ? s.378-379.

33 E. Zekai Ökte, "Millî Mücadele Döneminde Propaganda Hizmetlerinin Örgütlenmesi I", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD), S.25, Mart 1987, s.17-19;TBMMZC, d.I, c.II, s.125-137.

Türkiye'nin ve millî davamızın acilen çok ilmî usullerle tanıtılması gerektiğini uzun uzun anlatarak İrşat Encümeni'nin yetersiz kaldığını ve dolayısıyla vekâlete dönüştürülmesini isterlerken; Emin Bey (Bursa), Mehmet Şeref Bey (Sinop) ve Süleyman Sırrı Bey (Yozgat) ise Dahiliye Vekâletine bağlanmasını teklif etmişlerdi.³⁴ Mustafa Kemal Paşa da cevaben yaptığı konuşmada “*İrşat ve propaganda ordu kadar, hatta ordudan daha önemlidir*” diyerek tartışmalara katılmıştı.³⁵

Encümenin çalışmalarından herkes memnun olmasına memnun idi, ancak yukarıda belirtildiği gibi, faaliyetlerini bu yapılanma ile mi, yoksa önemine binaen bir bakanlık veya genel müdürlük olarak mı sürdüreceği, hatta hangi makama bağlı olacağı da belli değildi. Başlangıçta daha çok dış kamuoyuna yönelik endişelerden dolayı bu kuruluşlar bazen Meclise, bazen de Hariciye Vekâletine bağlanıyorlardı.³⁶ Daha sonraları bir ara Dahiliye Vekaletine bağlı kaldılar, 13 Mayıs 1924' ten itibaren ise doğrudan Başvekâlete bağlanmışlardır.

Tabii bu kuruluşların başka ihtiyaç ve problemleri de vardı. İrşat ve propaganda amacıyla kurulmuş olan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti parasızlık, teşkilâtsizlik ve tecrübesizlik gibi sebeplerden ötürü beklenen tanıtım faaliyetlerini lâyıkıyla yapamadığı iddiası ile meclisin sert eleştirilerine hedef oluyordu. Bu kadar eleştirilen kuruma haliyle yönetici dayanmıyor ve iki buçuk ay içinde altı değişik müdür göreve getiriliyordu. Nihayet doğudaki irşat görevlerinden henüz dönmeden Ahmet Ağaoğlu, bu müdürlüğe getirilmiş (29 Kasım 1921) ve başarılı hizmetler yapmıştır.³⁷

Matbuat Müdüriyeti ve Anadolu Ajansı bu dönemde idare tarafından elden geldiğince desteklenmiştir. Buna iki örnek verebiliriz: Osmanlı döneminde muhtelif hizmetler için kurulmuş vakıf gayri menkulleri, vakfiyedeki şartlara ve vakfın mantığına aykırı olsa bile bu yıllarda Anadolu Ajansının idaresine veriliyordu. İstiklâl Caddesi'ndeki bazı binalar vakıflardan

34 Ökte, Propaganda Hizmetleri VIII”, BTTD, S.32, s14-16.

35 Ökte, “aynı yazı,VII”. BTTD, S. 32,s.18-22.

36 BCA, BKKK 030.18.01/04.50.7.

37 E. Zekai Ökte, a.g.e., s.19-20; Fahri Sakal, Ağaoğlu Ahmed Bey, TTK Yay., Ank., 1999, s.39-

kiralandığı gibi,³⁸ bazı vakıf arsaları üzerine de ajans binaları yapılmıştır³⁹.

Bu kuruma daha birçok alanda destekler verilmekteydi. Bir misal olarak, doğu halkını irşada giden aydınlara harcırah olarak bütçenin "*İstihbarat ve irşad faslından*" 200.000 kuruşluk ödenek ayrılmıştır.⁴⁰ Bütçede para bulunmadığı durumlarda hazineden avanslarla da müdüriyetin desteklendiğini görüyoruz.⁴¹ Aynı hesaptan Moskova gibi yurt dışı merkezlerdeki tanıtım faaliyetlerini sürdürenler için ödeneklerin ayrıldığı görülmüştür.⁴²

Bu malî ve siyasî desteklere rağmen gerek Anadolu Ajansı (A.A.) gerekse Matbuat Müdürlüğü ve İrşat Encümeni kendilerine verilen görevi yaparken icraat ve harcamaları nedeniyle pek çok defalar eleştirilmişlerdir. İlk Meclisin bu özgür ve demokratik yönü bu haliyle takdire şayan olmuştur. Bütün bu eleştirilere, sık sık yönetici değiştirmelerine rağmen o dönemin kıt kaynaklarına oranla önemli hizmetler de gerçekleştirilmiştir. Özellikle Meclisteki muhalif grup ciddi eleştirileriyle Meclise ve bu kurumlara bir dinamizm kazandırmıştır.⁴³

Matbuat Müdürlüğünün diğer bazı icraatlarını da şöylece özetleyebiliriz: Müdürlük, malî desteğin yanı sıra kanunî olarak da güçlendirilmiş, birçok yetkiyle donatılmıştır. Devletin bu kurumları arasındaki şifre ile haberleşme yetkisi⁴⁴, ajanslar ve basın kuruluşları arasında geçilen bütün haberlerin telgraf şeklinde Erkan-ı Harbiye'ye verilmesi ve 9.1.1923'ten itibaren Bakanlar Kuruluna gönderilmesi,⁴⁵ Anadolu'dan İstanbul'a hangi olayların bildirileceği ve gazetelerin gönderilmesi,⁴⁶ gibi faaliyetleri üst-

38 BCA, BKKK, 030.18.1.2/19.25, ek:225-64.

39 BCA, BKKK, 030.18.1.1/25.25-10, ek:225-24.

40 BCA, BKKK, 030.18.1/01.19.12 ve 030.18.01/ ek: 277-4; BCA, BKKK, 030.18.1.1 / 01. 19. 13. "*Bütçenin İstihbarat ve İrşat faslından 200.000 kuruşun İstihbarat Müdüriyeti-i Umumiyesine ödenmesi...*"

41 BCA, BKKK, 030.18.1./1.13.5, ek:85-84; BCA, BKKK, 030.18.01/ek:277-4.

42 BCA, BKKK, 030.18.1/02.21.10; ve 030.18.01/01.19.12.

43 Ökte, "*Propaganda Hizmetleri V*", BTTD, S.29, s.16-21: Bu uzun yazı özellikle Meclis zabıtlarındaki konuşmalara dayanarak görüşmelerin bütün ayrıntılarını yansıtmaktadır.

44 BCA, BKKK, 030.18.1.1/5.271.

45 BCA, BKKK, 030.18.1.1/6.45-1, ek:85-7.

46 BCA, BKKK, 030.18.1.1/6.45-1. İstanbul'a gazetelerin gönderilmesi 3.9.1922'de serbest bırakılmıştır. Ancak yine de ilk aylarda İstanbul ile Anadolu arasındaki haber akışını Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü kontrol altında tutmuştur.

lenmiştir. Ayrıca Batum Cemiyet-i İslâmiyesi'nin Anadolu ile ücretsiz haberleşmesini de müdürlüğün sağladığını görüyoruz.⁴⁷

Matbuat Müdüriyeti ve Anadolu Ajansı zamanla güçlendirildikçe Ajans yeni gayri menkuller almıştır. Şükrü Saraçoğlu'nun teklifi ile yarı resmî statüde **Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi**'ne dönüşmüş (1925)⁴⁸ hükûmetin hakimiyeti ve desteği altında daha da güçlendirilmeye çalışılmıştır.⁴⁹ Ancak hükûmet sık sık başvurduğu gazete, dergi ve kitap yasaklama ve toplatmalarla bu basın işinin arzulanan istikamette gelişmeyeceğini gördüğünden 1931'de Türkiye'de ilk basın yasasını yaparak, basını yola getirmek isteyenlerin ve İsmet Paşanın görüşü doğrultusunda, gazeteci ve yazarları rahatsız eden bir kanunî düzenlemeye gitmeyi gerekli buldu.⁵⁰ Bu yasa huzursuzluk kaynağı olacak maddeler içerdiğinden 18 Haziran 1933'de yeni bir yasa ile rahatsızlık veren maddeleri değiştirilmiştir.⁵¹

Basından bu kadar yarar umanların elbette hoşlanmadıkları yayınlar karşısındaki tavırları farklı olacaktı. Bu dönemde kitap, gazete ve dergi yasaklamaları çok sıkça görülmektedir. Bir yayının yasaklanması için komünist, şeriatçı, Türkçü, komşu ve dost ülkelerle arayıcı, yüz elliliklerden birinin yazmış olması ve memleketin genel siyasetine dokunur mahiyetli görülmesi gibi özellikler yetiyordu. Ancak **Filiğin Emin Balta ile Nasıl Öldürüldü?** gibi siyaset dışı konularda yazılmış kitapların⁵² yanı sıra Sa'it Paik'in meşhur eseri **Medar-ı Maişet Motoru** bile yasaklanıp toplatılıyordu.⁵³ Aynı şekilde Rifat Ilgaz'ın şimdilerde herkes tarafından okunup filmi izlenen o zaman ki adı ile **Sınıf** adlı kitabı da piyasadan toplatılmıştı.⁵⁴ Ayrıca **Mevlid-i Şerif** gibi **54 Farzlı Büyük Namaz Hocası** gibi ki-

47 BCA, BKKK, 030.18.1.1/1.5.1, ek:167-1.

48 TBMMZC, d. 2, c.7, s.844.

49 Korkmaz Alemdar, a.g.e., s.66-69; BCA, 030.18.1.1/25.45.10.

50 Alemdar, a.g.e. s.29-30; Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Basın Sansürü**, İst.1990, s.126-134; Faliş Rıfka: "**İnkılap fırkasını komünist ve faşist, ... memleketlerin fırkalarından örnek alarak**" kırmalıyız diyordu. (**Yeni Rusya**, Ankara, 1931, s.172'den alıntı)

51 Korkmaz Alemdar, a.g.e. s.29-30; **Düster**, 3.Tertib, c.12, s.1069-1085.

52 BCA, BKKK, 030.18.1.2/105.48.14.

53 BCA, BKKK, 030.18.1.2/107.85.19, ek3/1915. 52-24.

54 BCA, BKKK, 030.18.1.2/104.17.4.

taplar da yasaklanmıştır.⁵⁵ Basından çok faydalanmak isterken idarenin basın hürriyeti alanını oldukça dar tuttuğu bu yasaklardan bellidir. Basın Yayın Genel Müdürlüğü sıkça “*N. Atsız S. Ali davası hakkında yorum yapmayın*” Soma’da veya Zonguldak’ta “*maden ocaklarındaki kazaları yazmayın*” gibi buyruklar yağdıyordu.⁵⁶ Türkiye’de basın yasakları hakkında çok güzel bir makale yazmış olan Mustafa Yılmaz⁵⁷ bu konuyu yeterince aydınlatmıştır.

Propoganda ve Tanıtımla İlgili Diğer Çalışmalar

I.Dünya Harbi ve sonrası dönemlerde Batı kamuoyunu Türkiye aleyhine etkileyen güçlerin nasıl yalanlar uydurdıkları, nasıl propoganda yaptıkları biliniyor.⁵⁸ Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi propoganda amaçlı olarak birçok gazete, dergi, afiş ve broşür de bastırıyor veya bu tür faaliyetlere malî destekler veriyordu. Ağaoglu Ahmet’in müdürlüğü döneminde şu eserlerin yayımlandığı bilinmektedir: **Pontus Meselesi**, Ankara, 1338; **Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti**, Ank. 1338, 3 Cild; **Sırat-ı Müstakim**, **Köy Hocası** ve **Küçük Mecmua**.⁵⁹ Sertel ise kendi döneminde **Ayın Tarihi**’nin çıkarıldığını ifade etmiştir.⁶⁰ Bunlardan başka İstanbul’da yayınlanan Fransızca **Echo de Turquie**, İngilizce **Echo of Turkey** gazetelerinin çıkması için malzeme yardımı yapmış ve basım işine de yardımcı olmuştur.⁶¹ Aynı müdüriyet **Ecnebi Matbuatı Hülasaları** adlı bir süreli yayın da çıkarıyor ve yayını Yeni Gün matbaasında bastırıyordu.⁶² Bunun gibi ; Zekeriya Sertel’in müdürlüğü zamanında çıkarılmaya başlanan **Ayın Tarihi** dergisi de bazen aynı matbaada basılmıştır.⁶³ Daha sonra “**Ayın Ta-**

55 BCA, BKKK,03018.1.2./107.82.12.

56 Alpay Kabacalı, “Millî Şef Döneminin Örtülü Sansürü,” **Tarih ve Toplum**, Ocak 1987,s 19-21.

57 Mustafa Yılmaz, “Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar 1923-1945,” **Kebikeç**, Sonbahar 1997.

58 K. Gürün, **Ermeni Dosyası**, s44-53.

59 Fahri Sakal, **Ağaoglu Ahmed Bey**, s.40-42.

60 Z. Sertel, **Hatırladıklarım**, İst., 2000,s.104; K.Alemdar, s.70-71.

61 BCA, BKKK, 030.18.1.1/14.33. 16 ek:85-19.

62 BCA, BKKK, 030.18.1.1/18.17.16. ek:85-25.

63 BCA, BKKK, 030.18.1.1/18.20.11. ek:85-28.

rihi ve La Turquie Kemaliste mecmualarının bir harici propaganda mecmuası olmak hasebiyle pek nefis resimlerle süslü bir şekilde ” kurum tarafından bastırılıp dağıtıldığını görüyoruz.(1934).⁶⁴

O dönemlerde benzeri destekler dış basına da veriliyor veya dışarıdaki lüks matbaalarda propaganda amaçlı “*tarihî ve turistik resimler*” bastırılıyordu. Yurtdışında bu amaçla bastırılan eserlere 19 Şubat 1928 ve 2 Eylül 1936 tarihli albüm ve gazete ihalelerini örnek olarak gösterebiliriz.⁶⁵ Özellikle Türkiye hakkında Avrupa’da özel bir nüsha yayınlayacak olan gazetelerin Ankara’daki temsilcilerine bu iş için zaman zaman para da tahsis ediliyordu.⁶⁶

Tabii asıl propaganda ve tanıtımın içeride ve dışarıda kurulacak ciddi teşkilâtlarla olabileceğini düşünenler, Matbuat Müdüriyetinin buna göre çalışmasını isteyerek yetkilileri meclisde her fırsatta eleştiriyorlardı. Büyük vazifeler almış bulunan Müdürlük de bu eksikliğin farkında olarak, propaganda ve neşriyat işlerine daha çok önem vermek istemiş, bunu takdir eden “*Kamutay*” da zaman zaman müdürlüğün tahsisatını arttırmıştır.⁶⁷ Ancak bu konu yine de Mecliste hep tartışmalı geçmiş, bazen mebuslar, ülke tanıtımını unutup işi şahsiyata dönüştürmüşlerdir. Bu tartışmaların birinde tahsisatın artmasını isteyen Umum Müdür Ağaoglu Ahmet şunları söylemiştir:

“Milletimize Avrupa’da çok şiddetli düşmanlıklar vardır. İftiralar vardır. Maddî-manevî kayıplara karşı propaganda elzendir. Bunun için Meclisten asgarî 20 bin lira istiyorum. Önemini bilerseniz, daha fazla verirsiniz. Yunanistan, Avrupa ve Amerika’da yüz binlerce lira sarf etmektedir. İngilizler bizim bütçemiz kadar parayı bunun için sarf ettiler. Biz şimdiye kadar bu hususu pek ihmal ettik ve bundan dolayı çok mutazarrır olduk. Bunu arttırarak kabul ediniz. Dahilî teşkilâtı lağvettiniz, bari bunu kabul ediniz”, diye adeta yalvarır. Söz alan Hüseyin Avni Bey de, Avrupa’da değil devletler, Ermenilerin bile küllî paralar sarf ederek aleyhimizde propagan-

64 BCA, BKKK, 030.18.1./18.85.52.

65 BCA, BKKK, 030.18.1.2/68.73.7 ek:85-59.

66 BCA, BKKK, 030.18.1.1/27.82.5.

67 BCA, BKKK, 030.18.1.18.75.127.

da yaptıklarını söyler. İstenen paranın 30 bin liraya çıkarılmasını teklif eder. Neticede Matbuata yardım faslından kesilmiş olan 30 bin lira böylece haricî propaganda için verilmiştir.⁶⁸

Paranın olduğu her yerde istismar ve yolsuzluk tartışmalarının çıkmasının yadırganmayacağı tabiidir. Meclisteki görüşmelerde Matbuat Umum Müdürleri ve mebusların bu konulardaki tartışmaları bitmiyordu. Bazıları yolsuzluk yapıldığını, bazıları da bu kadar para sarfına lüzum bulunmadığını söylemişlerdir. Bunlara karşılık bir kısım mebuslar ve umum müdürler de yukarıdaki satırlarda görüldüğü gibi Türkiye'nin her şeyden çok tanıtıma muhtaç olduğunu söylemişlerdir.⁶⁹

Bu türden faaliyetlerin elbette bir malî faturası olacaktır. Dersim mebusu Feridun Fikri Beyin bu sebepten şu çıkışları yaptığını görüyoruz. Fikri Bey, "*Maarif devletin hidemat-ı umumiyesinden değildir*" diyerek eğitim ve irşat işine fazla para verilmesine karşı çıkmıştır. Ağaoğlu ona cevaben "*belki ortaçağda öyle*" olduğunu, ancak şimdi durumun değiştiğini söyleyerek şu görüşleri savunmuştur: "*Devletler talim ve terbiyeyi o kadar mühim görmüşlerdir ki, babanın evladı üzerindeki velâyetini elinden almışlardır... çocukların kalp ve dimağlarına vahdet-i millîyeyi telkin etmek bir vazifedir... devletlerin maarif-i umumiyeye sarf ettikleri mebaliğın miktarı askerlere sarf ettikleri mebaliğın miktarından kat kat yüksektir.*⁷⁰" Aynı Ağaoğlu Türkiye'nin dışarıda ve içeride tanıtılmasının gereğini şu sözlerle belirtmeye çalışıyordu: "*Hariçte milletimizin evsaf ve fezailini tanıtmakla beraber dahilde ilmî ve edebî cereyanları takviye... makasıt-ı meşruamıza karşı yapılan propagandalara, millet ve devlet aleyhinde inşa olunan iftiralara mukabele*" elzemdir.⁷¹ Ahmet Bey, diğer meclis konuşmalarında şunları söylemiştir: "*Harici istihbarat ve propaganda teşkilâtımız iki kısma ayrılacaktır. Garp ve Şark. Bunlardan biri (Garp) nin yabancılığına*

68 TBMMZC, d.I, c.23,s.297-302. Ağaoğlu Ahmet, **Hakimiyet-i Milliye**'de(12 Haziran 1922) şöyle yazıyordu: "*Düşmanlarımızın propagandalarına aynı silahla karşılık verecek bir propaganda ve tanıtma teşkilâtına ihtiyacımız vardır. Haklı olmak, dünyada haklı tanınmaya yetmiyor.*"

69 Ağaoğlu Ahmet ve Zekeriya Sertel gibi müdürler kurumun daha çok paraya muhtaç olduğunu söylemişlerdir. Bkz. TBMMZC, d. I,c.22, s.600-602.

70 TBMMZC, d.II, c.3., s.662.

71 TBMMZC, d. I, c.22, s.599-600.

ve hatta ananevî husumetine mukabil, diğeri bize en samimî bir ünsiyet ve en derin dinî rabitalar ile bağlıdır. Fakat bir tarafın yabancılığını izaleye bezl-i mesai ettiğimiz gibi, diğeri bir taraftan da alâka ve merbutiyetini takviye için muntazam vesâite müracaat eylemedik. Garp; tarihi, tarz-ı maîşeti, ananesi ve zihniyeti ile bize yabancıdır. Nesilden nesile intikal eden mücadele ve mübareze hatıralarıyla meşbu olduğundan, düşmanlarımızın hakkımızda mebzulen icra ettikleri bedhahâne propagandaların tevessü ve intişarı gayet müsait bir zemindir. Aleyhimizde tasni edilen ve bazen hiçbir aklı selimin kabul edemeyeceği iftira ve isnatlar bile garp muhitinde kendini kabule bir silsile-i efkâr ve haysiyet bulmaktadır. Bunda irademin haricinde bulunan tarihin bir hissesi vardır. Bin seneden beri İslamiyetin müdafii olan Türkler âlem-i İslâmın muhabbet ve merbutiyetini kazanmalarına mukabil, Hristiyan olan garp âleminin husumetini celb eylemişlerdir.”⁷²

Bu kabilden fikirler hem haklı davanın cihana duyurulmasına, hem de Türk millî birliğinin sağlanmasına yönelik olarak hararetle serdedilirken, bunlara karşı duranlar da vardı. Burdur mebusu İsmail Suphi kurumun israfından şikayet ederken, Çorum mebusu Dursun Bey de kurumun çalışmalarından pek memnun değildir: “İrşadat, istihbarat bilmem ne... Ne irşat edilmiş var, ne de edenler var. Edenlerden ne faide görülmüş? İrşada gidenleri de biliyoruz. Millet in şimdi yalnız asayişe ihtiyacı vardır. Aydınlanmaya ihtiyacı yoktur.”⁷³ Kütahya mebusu Cemil Bey, Sinop mebusu Hakkı Hami Bey, Erzurum Mebusu Durak Bey, Karesi Mebusu Hasan Basri ve Abdülğafur Beylerin de benzer şikâyetleri olmuştur.⁷⁴

Bunun gibi irşat, istihbarat ve maarif işine çoğunluğu masraflı olduğunu bahane ederek karşı çıkmaya çalışanlara rağmen bu irşat, tenvir ve propaganda işini engellemek, hatta savsaklamak pek mümkün değildi. Şartlar o zamanın yöneticilerini öyle zorluyordu ki, bu konuda tam bir kararlılık vardı. Nitekim İrşat Encümeni Reisi Hilmi Tunalı: “Neşir ve tamimde ih-

72 TBMMZC, d. I,c.23, s.66.

73 Korkmaz Alemdar, a.g.e., s.72-73.

74 Fahri Sakal, a.g.e., s.41-43; Ökte, a.g.e., s.19-21.

*mal ve tekasülleri görülen vazifedarlar... hıyanet-i vataniye kanununa tev-fikan muhakeme ve tecziye edilirler.*⁷⁵ şeklinde bir kanun teklifi ile bunun kanunî yollarla da desteklenmesine vesile olmuştu. Görüldüğü üzere bu fa-liyetler gerektiğinde zorlamalarla da olsa, gönüllü de olsa yapılacaktı.

İrşat ve Tenvir Çalışmaları

Bir başka faaliyet olarak bazı aydınların “İrşat Heyetleri” oluşturup Anadolu’yu baştan başa gezerek halkı aydınlatması kararlaştırılmıştır. TBMM de ilk düşünülen Encümenlerden birinin İrşat Encümeni olduğu yukarıda kaydedilmişti. 17 Şubat 1921 de Amasya Merkez Ordu Kumandanlığı’ndan Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü’ne çekilen telde “İrşat Heyetleri teşkili” isteniyordu. Kumandanlık daha çok basının desteklenmesine yönelik fikirler teklif etmiştir.⁷⁶ Bu irşat işinde görev alanların tam bir listesi henüz elimizde yoktur. Bunlardan biri olan Ağaoglu Ahmet’e görevini Hamdullah Suphi Bey bildirmiştir. Ağaoglu; Çankırı, Kastamonu, İnebolu, Sinop, Samsun, Giresun ve Trabzon’a uğramış oradan karayoluyla, Bayburt ve Erzurum üzerinden Kars’a kadar gitmişti. Yol boyunca her uğradığı yerde konuşmalar yapması ve yazılar yazması, Kars’ta ise bir gazete çıkarıp öğretmen okulunun başına geçmesi istenmişti. Ağaoglu’nun bu görevi başarıyla yaptığı Mustafa Kemal Paşanın kendisine Samsun’da iken çektiği telgraftan anlaşılmaktadır: “İrşat ve tenvir konusunda ibzal buyurduğunuz mesaiden memnun ve müteşekkirim. Bu müfit seyahatinizi Erzurum’a kadar temdid etmenizi rica ve beyan-ı muhaleset ederim. Her yerde vazifenizi teshil için icab edenlere Maarif, Dahiliye, Millî Müdafaa vekâletlerince tebligat-ı lâzime yapılmıştır efendim. 13 Ağustos 337(1921). BMM Reisi, Başkumandan Mustafa Kemal.” Daha sonra Bayburt ve Kars’ta da aynı mealde telgraflar gelmiştir.⁷⁷

Batum eski milletvekillerinden Edib Bey ve Müftü Efendi de İrşat Heyeti mensubu olarak Batum’a gönderilip, orada verilen görevleri yapmışlardır.⁷⁸

75 TBMMZC, d. I,c.6.s.190.

76 Yücel Özkaya, *Millî Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Ankara 1989, s.56-57.

77 Ahmet Ağaoglu, “*Ne İdik Ne Olduk? 5*”, *Hayat*, S.10, s. 19-20.

78 *BCA, BKKK*, 030.18.1.1/1.7.5, ek:237-3.

Bu İrşat Heyetlerinin daha çok merkezden uzak, dolayısıyla bilgilendirilmeye muhtaç, veya sosyo-politik özelliklerinden dolayı isyana ve düşman işgaline kapılma ihtimali olan yerlere gönderildiğini sanıyoruz. Mesele Bolu ve çevresine gönderilen irşatçı Ahmet Recai Efendi, isyanlara karşı halkı bilgilendirmek ve “din ü devlet” yolunda birleştirmek için görevlendirilmişti. Nitekim bu değerli zat âsilerin Bolu’ya hakim olmaları karşısında çok zor durumlara düşmüş ve bir süre saklanmak zorunda kalmış, sonra tekrar görevine başlayabilmesi için kendisine ihtiyaç duyduğu para verilmiştir.⁷⁹ Aynı dönemde Konya-Bozkır havalisine de 5 kişilik bir İrşat Heyeti gönderilmiştir.(23.5.1920)⁸⁰. Bu irşatçı kişiler bin bir müşkülâtı göğüsleyerek, o yılların imkânsızlık ve zorluklarına aldırmadan “*halkı tenvir ve irşat*” etmeye çalışıyorlardı.

Bütün bunların yapılış sebebini bize gösteren bir belgede güzel bilgiler bulmaktayız. Mustafa Kemal Paşanın imzasıyla yayınlanan bir bakanlar kurulu kararı tartıştığımız bu konuyu anlatan çok iyi bir örnektir: “*Anadolu halkının büyük kısmının içinde bulunduğumuz olaylardan tamamen habersiz, irşada muhtaç olduğu gibi, Büyük Millet Meclisinin şimdiki siyâsî tutumunun ve düşmanın emel ve maksatları ile barış şartları da umumun meçhulü olduğu istilaat-ı ahireden anlaşılmasına binaen resmî imkanlardan istifade ile en küçük memurlara kadar millî emellerimizin izahına ve bu memurların temas ettikleri ahaliye daima telkinat icrasına mecbur tutulmaları hususunun bilumum vekaletlere tebliği ve vasıta-i telkin olacak maddenin her hafta Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesince bilumum vekaletlere iş’ârî(bildirilmesi) ile beraber mezkur müdürlükçe bu babda gayet açık yazılar ve beyannameler tab’ ve köylere kadar tevzii(17 Kasım 1920).⁸¹”*

Bu kararnamenin çıkarılmasına sebep Yalvaç İstiklâl Mahkemesi Reisi Hamid’in yazdığı bir dilekçedir: “*Ahali ahval-i hazıradan külliyyen bî-haber ve cümlesi muhtac-ı irşad olup bu cihat-ı umumiyeden memleketin ulema ve eşrafta da nasibdardır. İstanbul türlü fesat vasıtaları ile halkın*

79 BCA, BKKK, 030.18.1.1/1.2.6, ek:237-2.

80 BCA, BKKK, 030.18.1.1/1.1.14, ek:237-1.

81 BCA, BKKK, 030.18.01/01.20.16.

aheng-i millîsini bozarken, halkımız maatteessüf hakikatin ışığı ile aydınlanmamıştır. Mebus arkadaşlarımızın seçim bölgelerinde olaylar hakkında hiçbir bilgi vermediklerine şahit oluyoruz.” Yazının devamında halkın, hükûmetin icraatı hakkında bilgilendirilmesi, faydasız geleneklerin terk edilerek yepyeni bir devir başlatılacağına herkese bildirilmesi görüşü ile ri sürülüyordu.⁸² Belgenin ekinde kararnamenin bütün bakanlıklara, Genelkurmay' a, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğüne yazıldığı da belirtiliyordu.

Bu çalışmalara ilâve olarak, özellikle Atatürk tarih, dil, kültür ve musiki tezleri ile yeni bir “*Türk Tipi*” yetiştirmeyi hedefliyordu. Bunun için, ırkçı unsurlar da ihtiva eden tezlerle oldukça ses getiren bir faaliyetler dizisi öngörülmüş; okullar için yazdırılan tarih ders kitapları, I., II. Tarih Kongreleri, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumunun kurulması, yeni bir dil-tarih anlayışı ve millet-milliyetçilik şuuru oluşmasına katkıda bulunmuştur. Dil ve tarih gibi, kültür ve musikide de bizzat Atatürk benzer çalışmalara destek vermiştir. Türk Ocakları ve Halk Evleri de bir toplum mühendisliği projesini andırır çalışmalarıyla bu yepyeni kimlik inşasına katkıda bulunmuşlardır. Ancak bunlar ayrı bir çalışmanın konusu olduğundan, burada sadece hatırlatmakla yetiniyoruz.

Netice olarak, hem Millî Mücadele 'ye destek, hem de yurt ve milletin birliğini sağlamak için başlayan propaganda, tenvir ve irşat çalışmaları daha sonraları Türkiye'nin iç ve dış itibarını güçlendirme ve çağdaş bir toplum inşa etmeye yönelik amaçların da etkisiyle birçok sahada yapılmıştır. Bu çalışmalara eğitimciler, halk içinden gönüllüler, dini kurumlar ve din adamları, millî davaya inanan aydınlar, gazeteler ve diğer basın yayın kuruluşları, bürokratlar, hatta zaman zaman para karşılığı veya gönüllü olarak bazı yabancılar da katılmışlardır.